

Elżbieta DUTKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Od „dramatu tematu” do tworzenia okolicy O górnośląskich antologiach poetyckich w kontekście edukacji regionalnej

Anthologies in regional education
(illustrated with the example of ‘Upper Silesian’ poetic selections
and the experience in the field of academic didactics)

Abstract: The article features ten selected Silesian poetic anthologies (of thematic and review types). The author draws attention to the various functions of the analyzed publications (pointing to the transformation of the ‘Silesian theme’, historical testimony, presentation of the environment, discussion about the region, shaping the local canon), and thus shows how to use the analyzed publications in regional education at the school and academic level.

Key words: anthology, Upper Silesia, regional education

Prawie czterdzieści lat temu Władysław Tatarkiewicz uznał antologię za znak rozpoznawczy epoki:

Epoka nasza jest epoką antologii — i nie ma w tym nic dziwnego, gdyż trzeba ułatwić czytelnikom korzystanie z olbrzymiej produkcji pisarskiej naszych czasów; trzeba im wybrać i uprzystępnąć to, co w tej produkcji jest ważniejsze, przekazać ją w wyborze i skrócie¹.

¹ W. Tatarkiewicz: *Przedmowa*. W: *Antologia współczesnej estetyki francuskiej*. Wyboru dokonała, wstępem oraz notami o autorach opatrzyła I. Wojnar. Warszawa 1980, s. 5. Na ten cytat zwraca uwagę J. Smulski: „*Epoka antologii*”. *Pendant do pewnego hasła słownikowego*. W: Idem: „*Przewietrzyć zatęchłą atmosferę uniwersytetów*”. *Wokół literaturoznawczej polonistyki doby stalinizmu*. Toruń 2009, s. 134.

Mimo upływu czasu wciąż trudno nie przyznać racji historykowi filozofii. Podobne sądy formułują współcześni literaturoznawcy. Antologie w epoce nadmiaru są koniecznością, ale i możliwością. Zbigniew Chojnowski zauważa, że antologiami „niejako mierzy się epoki, nurty, pokolenia”², a Julian Kornhauser przekonuje, że wybory bywają „projektami historycznoliterackimi”:

Antologia może ustalać początek okresu i hierarchię zjawisk. Może przeceniać dokonania i skazywać na niebyt utwory literatury. Przeciwnstawiając się swoim porządkiem innym propozycjom, już funkcjonującym w obiegu, wywoływać może dyskusje na temat roli poszczególnych nurtów, szkół czy pokoleń. Staje się zatem i strażniczką wartości już ustalonych lub dopiero wchodzących do kanonu, i fermentem ożywiającym w jakimś ważnym momencie życie literackie³.

Antologie jednak długo były niedoceniane. W wielu kompendiach i leksykonach pominięto w ogóle hasło „antologia”. W *Słowniku terminów literackich* antologii nie poświęcono wiele miejsca, znaleźć tu można jedynie krótkie wyjaśnienie, że jest to publikacja zawierająca wybór utworów (lub ich fragmentów), jednego bądź wielu autorów (te najczęściej są układane według określonej zasady tematycznej lub historycznej)⁴. Jerzy Smulski, upominając się o uwzględnianie problematyki związanej z wyborami, stwierdził, że antologia „nie cieszy się zainteresowaniem historyków literatury i autorów teoretycznoliterackich leksykonów”⁵. Autor hasła *Antologie, almanachy* w *Słowniku realizmu socjalistycznego*⁶ zwraca uwagę, że właśnie w latach czterdziestych i pięćdziesiątych ubiegłego stulecia antologie miały szczególne znaczenie i były często przygotowywane. Przeważnie miały charakter okolicznościowy (wiązały się z rytuałami utrwalającymi nowy porządek państwowy), pozwalały na różnego typu manipulacje literaturą i tradycją literacką, ponadto antologie były „wcieleniem” idei kolektywizmu (kolektyw autorów)⁷. Tradycja tego typu zbiorów jest jednak znacznie dłuższa. Jak zauważa Magdalena Kokoszka,

² Z. Chojnowski: *Niedocenione strony antologii*. „Forum Akademickie” (dodatek „Forum Książki”) 2009, nr 1, s. 4.

³ J. Kornhauser: *Antologia jako projekt historycznoliteracki*. „Pamiętnik Słowiański” 2005, z. 1, s. 123.

⁴ Zob. T. Kostkiewiczowa: *Antologia*. W: M. Głowiński i inni: *Słownik terminów literackich*. Red. J. Sławiński. Wrocław—Warszawa—Kraków 1989, s. 32.

⁵ J. Smulski: „Epoka antologii”. *Pendant do pewnego hasła słownikowego...*, s. 133.

⁶ J. Smulski: *Antologie, almanachy*. W: *Słownik realizmu socjalistycznego*. Red. Z. Łapiński, W. Tomasik. Kraków 2004, s. 14—16.

⁷ J. Smulski: *Miejsce antologii literackich w polityce historycznej doby socrealizmu. Dwa przykłady*. W: Idem: *Rozmaitości socrealistyczne (i nie tylko)*. Toruń 2015, s. 64—77.

Anthologia jest wyrazem greckim, to złożenie, które odwołuje się do dwóch słów *ánthos* ‘kwiat’ i *logia* ‘zbiór, kolekta’. Trzeba jednak pamiętać, że naręcza tak skrzętnie zbierane w ogrodach sztuki nie służyły starożytnym do układania „bukietów”, to znaczy: antologii. Nazwę tę dla oznaczenia zbiorów literackich wprowadziło dopiero średniowiecze, natomiast z czasów starożytnych wywodzi się sama tradycja tworzenia kwiatnych paraleli dla literatury gromadzonej w wyborze⁸.

Za historyczne odmiany antologii uznaje się: bukiety, wirydarze („ogród”), gromadzące „sam kwiat” tekstów. Przywołana badaczka dodaje:

Mimo że wyraz „antologia” należy do grupy europeizmów (ang. *anthology*, fr. *anthologie*, niem. *Anthologie*, ros. *antologija*), polszczyzna, raczej odporna na grecki źródłosłów, przyswaja go późno — za pośrednictwem francuskiego i niemieckiego — dopiero w drugiej połowie XVIII stulecia. Od tego czasu aż do początku XX wieku w słownikach języka polskiego przy odnośnym hasle pojawia się najczęściej ta sama definicja wartościująca: „wybór najpiękniejszych miejsc z pisarzy”. Jej brzmienie zdaje się wypływać z przekonania, które z pewnością zawdzięcza wiele etymologii greckiego słowa: że literackie kolekcje przechowują rzeczy istotnie warte gromadzenia, utwory wyróżniające się na tle innych artystycznych dokonań, w pełnym tego słowa znaczenia — doborowe⁹.

Antologiami rządzą dwa żywioły: z jednej strony dążenie do porządkowania, ułożenia, zbierania, z drugiej — różnorodność, wielość i konieczność dokonywania wyboru, „świadomego zmierzenia się z bogactwem, z urodzajem form”¹⁰.

Potwierdzeniem dużej rangi antologii w kolejnym stuleciu była konferencja naukowa *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*. Sesja została zorganizowana w Katowicach, w dniach 18—19 listopada 2015 roku przez Instytut Nauk o Literaturze Polskiej im. Ireneusza Opackiego Uniwersytetu Śląskiego oraz Centrum Humanistyki Cyfrowej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. W wygłoszonych referatach i w dyskusjach zwracano uwagę na tradycję, transdyscyplinarną teorię gatunku, pozycję wyborów na rynku księgarskim, a także rolę nośnika (e-antologie, internetowe kolekcje) i nowoczesny wymiar wyborów¹¹. Można zatem powiedzieć, że dokonuje się swego rodzaju „rehabilitacja” antologii.

⁸ M. Kokoszka: *Antologia niemożliwa. Przypadek „Słojów zadrzewnych” Tymoteusza Karpowicza*. Katowice 2011, s. 24.

⁹ Ibidem, s. 23—24.

¹⁰ Ibidem, s. 28.

¹¹ *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*. Seria pierwsza. Red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska. Katowice [w druku].

Warto docenić rolę antologii w dydaktyce; tym bardziej, że — jak pisze Zbigniew Chojnowski — jedną z funkcji antologii jest wypracowywanie kanonu, „zestawu dzieł godnych zbiorowej pamięci, a przez to formujących tożsamość lokalnych, narodowych i ponadnarodowych wspólnot”¹². Badacz pisze o mniej głośnych, mimo że niepozbawionych silnego oddziaływania, antologiach regionalnych, będących „przejawem poszukiwania i utrwalania tożsamości regionalnej”, których „wysyp” nastąpił po 1989 roku¹³. Można to uznać za istotny element i przejaw nabierającego stopniowo coraz bardziej wyraźnych kształtów zjawiska określanego mianem „nowego regionalizmu”¹⁴.

Pragnę zwrócić uwagę na współczesne antologie poetyckie związane z Górnym Śląskiem¹⁵. Prowadząc na Uniwersytecie Śląskim różnego typu zajęcia z literatury regionalnej dla studentów filologii polskiej, a także dla słuchaczy studiów śląskich i sztuki pisanie, raz po raz sięgałam po tego typu publikacje. Okazały się one wielokrotnie cenną pomocą dydaktyczną, ale często także problemem i wyzwaniem.

Scharakteryzuję dziesięć różnorodnych zbiorów (informacje bibliograficzne zamieściłam w aneksie dołączonym do artykułu¹⁶), z których można korzystać na zajęciach regionalnych również w edukacji szkolnej. Kryterium wyboru było dla mnie wyraźne redaktorskie wskazanie (w tytule bądź w podtytule), że zgro-

¹² Z. Chojnowski: *Niedocenione strony antologii...*, s. 4.

¹³ Zob. ibidem, s. 5.

¹⁴ Zob. E. Rybicka: *Nowy regionalizm i narracje lokalne*. W: Eadem: *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków 2014, s. 325—363. Ukazało się także sześć tomów w serii *Nowy Regionalizm w Badaniach Literackich: Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*. Red. M. Mikołajczak, E. Rybicka. Kraków 2012; *Geografia wyobrażona regionu. Literackie figury przestrzeni*. Red. D. Kalinowski, M. Mikołajczak, A. Kuik-Kalinowska. Kraków 2014; *Centra — peryferie w literaturze XX i XXI wieku*. Red. W. Browarny, E. Rybicka, D. Lisak-Gębala. Kraków 2015; *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*. Red. Z. Chojnowski, M. Mikołajczak. Wstęp M. Mikołajczak. Kraków 2016; *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*. Red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska. Kraków 2016; *Regionalizm literacki — historia i pamięć*. Red. Z. Chojnowski, E. Rybicka. Kraków 2017.

¹⁵ Używając określenia „współczesne antologie”, mam na myśli wybory publikowane po 1945 roku.

¹⁶ Poza antologiami, które analizuję w tym artykule, można jeszcze przywołać inne wybory, które jednak z różnych względów sytuują się poza zakreślonym przeze mnie, na potrzeby tej publikacji, obszarem badań, np.: *Ludowe żniwo literackie. Pisarstwo ludowe współczesnej Opolszczyzny*. Oprac. Z. Bednorz. Wrocław 1966; *Młoda Polska na Śląsku 1898—1922. Antologia*. Oprac. A. Gładysz. Wrocław 1969; *W ciemnościach słyszę Boga kroki... Wiersze poetów śląskich*. Wybrała i wstępem opatrzyła R. Zwoźniakowa. Katowice 1986; *Wiersze górnicze. Antologia*. Wybrał i opracował A. Włodek. Wstępem poprzedził Z. Hierowski. Kraków 1954; *W kręgu Sobótki. Proza i poezja o Dolnym Śląsku*. Oprac. A. Olcha. Słowo wstępne S. Kulczyński. Informacje o Dolnym Śląsku J. Januszewski. Katowice 1962; *Znad Odry. Opowiadania i wiersze*. Red. W. Żukrowski, L. Bartelski. Warszawa 1954.

madzone w wyborze utwory są związane z przestrzenią Śląska. Uwzględniłam nie tylko antologie tematyczne — wybory wierszy o regionie, ale także takie, w których zamieszczono utwory poetów związanych z regionem, choć niekoniecznie piszących o Śląsku (antologie historyczno-przeglądowe, prezentujące lokalne środowisko poetyckie)¹⁷.

Niektóre z wyborów gromadzą tylko wiersze, inne mają charakter „mieszany” — prezentują zarówno utwory poetyckie, jak i prozatorskie, eseistyczne, krytyczne. W swoich analizach zwracam uwagę na uwzględnioną w wybranych antologiach poezję, a szczególnie na utwory napisane po drugiej wojnie światowej, dokonuję również geograficznego zawężenia refleksji do obszaru Górnego Śląska. Najstarsza jest antologia opracowana przez Zdzisława Hierowskiego tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej, najnowsza, stanowiąca prezentację twórczości poetów grupy „Na Dziko” w latach 1994—2003, została przygotowana przez Dariusza Pawelca na początku nowego tysiąclecia. Analiza wybranych publikacji pozwala dostrzec w nich różne projekty historycznoliterackie, próby kształtowania lokalnego kanonu; często antologie same w sobie są źródłem i świadectwem historycznym. Lektura tych wyborów uzmysławia również ewolucję regionalizmu literackiego. Dlatego za zasadne uznałam omówienie ich w porządku chronologicznym. Uwzględniając różne konteksty (przede wszystkim historycznoliterackie, historyczne, ale i polityczne), dostrzegam w zgromadzonych antologiach interesujący materiał badawczy, materiał do dyskusji na temat wizji regionu i poezji regionalnej/poezji regionu/poezji o regionie — przestrzeń namysłu, do której można spróbować zaprosić studentów i uczniów zainteresowanych miejscem, w którym mieszkają.

Świadectwem historycznym jest niewątpliwie wspomniana już antologia *Śląsk walczący*, opublikowana w 1946 roku. Jej redaktorem (a można by nawet powiedzieć — autorem¹⁸) jest Zdzisław Hierowski, znany jeszcze z okresu przedwojennego krytyk literacki, tłumacz z języka czeskiego i badacz regionalizmu śląskiego¹⁹. Na kształcie publikacji odcisnęła piętno osobowość antolo-

¹⁷ O trzech odmianach antologii: historyczno-przeglądowych, tematycznych i okolicznościowych, pisze J. Smulski: *Antologia*. W: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Nowe wydanie. Red. G. Gazda. Warszawa 2012, s. 36—37.

¹⁸ Strona tytułowa została zaprojektowana w ten sposób, że nazwisko antologisty pojawia się w miejscu zwyczajowo przeznaczonym dla autora. W związku z tym w opisach bibliograficznych (np. w katalogu Biblioteki Śląskiej i Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego) ta antologia funkcjonuje jako dzieło autorskie: Z. Hierowski: *Śląsk walczący. Poezja i pieśń*. Katowice—Wrocław 1946. Podobne rozwiązanie edytorskie zastosowano także w innych antologiach, nadając im bardziej „piętno” autorskie — zob. np. A. Widera, A. Wolny: *Imię ziemi. Antologia wierszy o Śląsku*. Opole 1985.

¹⁹ Autor między innymi następujących prac o problematyce regionalnej: Z. Hierowski: *25 lat literatury na Śląsku 1920—1945*. Katowice—Wrocław 1947; Idem: *Odbudowa kulturalna odzyskanego Śląska*. Katowice 1946; Idem: *Z problematyki badań historycznoliterackich nad*

gisty, ale i czas, w którym się ukazała. Antologista we wstępie wyjaśnia: „Zamierzam tej antologii jest ukazać Śląsk walczący w historycznej kolei zdarzeń w utworach jego poetów. Cel jej zatem jest raczej dokumentarny niż artystyczny [...]”²⁰. Z uwag wstępnych i zgromadzonych w antologii wierszy wyłania się obraz Śląska jako „terenu ustawicznych walk”²¹, od czasów piastowskich po drugą wojnę światową. W zbiorze przywołano literackie ślady wcześniejszej „tradycji wojennej Śląska”²², np. echa obrony Głogowa w 1109 roku, jednak przede wszystkim udokumentowane zostały zmagania z okresu powstań śląskich i drugiej wojny światowej. W komentarzu do wiersza zamieszczonego w antologii jako ostatni — *To do Polski woła Śląsk Opolski*, napisanego przez Edmunda Osmańczyka w marcu 1945 roku (gdy front jeszcze nie dotarł na te tereny)²³, antologista pisze, że nasuwa on pytanie, „czy rok 1945 był ostatnim rokiem walczącego Śląska?”²⁴. Zapewne pobrzmiewają w przywołanej wątpliwości autentyczne powojenne lęki i niepokoje, brak poczucia bezpieczeństwa i pewności, że doczekano wreszcie końca wojny. W interesujący sposób przedstawiła powojenne emocje współczesna reporterka Magdalena Grzebałkowska w książce *1945. Wojna i pokój*²⁵, a wcześniej historyk Marcin Zaremba w pracy o „Wielkiej Trwodzie” lat 1944—1947²⁶. Ale w dramatycznym pytaniu Hierowskiego można też dostrzec echa wątpliwości związanych z powojennymi ideami regionu i regionalizmu, które naznaczone zostały doświadczeniami wojennymi, ale stopniowo coraz bardziej także doraźną polityką i propagandą²⁷. Jednym z najistotniejszych zadań w tym czasie było umocnienie nowego kształtu państwa, zwłaszcza granic zachodnich. Wizja „Śląska walczącego” zdaje się już wpisywać w regionalne tendencje, które później znajdują odzwierciedlenie choćby podczas Zjazdów Pisarzy Ziemi Zachodnich i Północnych.

Utwory w antologii zostały zatem dobrane ze względu na podejmowany w nich temat. Mniejszą rolę odgrywa kryterium estetyczne, choć Zdzisław Hie-

piśmiennictwem polskim na Śląsku. Katowice 1967; Idem: *Życie literackie na Śląsku w latach 1922—1939*. Katowice 1969.

²⁰ Z. Hierowski: *Wstęp*. W: Idem: *Śląsk walczący...*, s. 10.

²¹ Ibidem, s. 7.

²² Sformułowanie używane przez Z. Hierowskiego. Ibidem, s. 8.

²³ E. Osmańczyk: *To do Polski woła Śląsk Opolski*. W: Z. Hierowski: *Śląsk walczący...*, s. 109.

²⁴ Ibidem, s. 25.

²⁵ M. Grzebałkowska: *1945. Wojna i pokój*. Warszawa 2015.

²⁶ M. Zaremba: *Wielka Trwoga. Polska 1944—1947. Ludowa reakcja na kryzys*. Kraków 2012.

²⁷ „Nie tylko polityka zdecydowała o powojennych losach idei regionalistycznej. Jedną z ważniejszych determinant była bowiem dekonstrukcja regionalnej przestrzeni i przeorientowanie powojennej mapy Polski, która geograficznie, ale też kulturowo, geopolitycznie została przesunięta na zachód”. M. Mikołajczak: *Wstęp. Regionalizm w polskiej refleksji o literaturze (zarys problematyki i historia idei)*. W: *Regionalizm literacki w Polsce...*, s. 56—57.

rowski wcześniej dał się poznać jako surowy krytyk pisarstwa lokalnych autorów. We wstępie do antologii też znalazły się uwagi o nieporadności i opóźnieniu poezji na Śląsku, które dopiero zaczęto przezwyciężać przed wybuchem drugiej wojny światowej. W *Śląsku walczącym...* jednak obok znanych utworów, takich jak *Officina ferraria* Walentego Roździeńskiego, zamieszczone zostały wiersze publicystyczne, okolicznościowe, pisane przez zaangażowanych w sprawy regionu działaczy: Konstantego Damrota, Juliusza Ligionia, Augustyna Świdra, oraz teksty opublikowane anonimowo lub pod pseudonimami (dotyczy to zwłaszcza poezji i pieśni powstańczych). Twórców najmłodszych reprezentują w *Śląsku walczącym...*: Wilhelm Szewczyk, Jan Baranowicz, Zbyszko Bednorz. W wyborze pojawiły się utwory nowe, wcześniej nieznanne, które później były przedrukowywane w kolejnych antologiach, weszły zatem do kanonu poezji o Śląsku. Wśród nich warto zwrócić uwagę na dwa intrygujące wiersze (pisane po śląsku) Józefa Ryszki — poety rozstrzelanego na ulicach Warszawy w 1943 roku²⁸, a także na opublikowany z rękopisu *Dialog śląski* Jana Baranowicza²⁹.

Parę lat później Zdzisław Hierowski zredagował *Nowy Śląsk. Almanach literacki*. Celem tej odmiennej antologii był „bieżący przegląd” literackiego dorobku w regionie w latach powojennych, zarysowanie „zbiorowego portretu pisarzy”, danie „obrazu współczesnego życia”³⁰. Antologista we wstępie za swoje zadanie uznał przedstawienie „Nowego Śląska — nowych ludzi”. Punktem odniesienia pozwalającym dostrzec nowość stała się stosunkowo najbliższa tradycja — dwudziestolecie międzywojenne, gdy kształtowało się środowisko artystyczne w przyłączonym do Polski regionie. Antologista przywołał specjalny zeszyt kwartalnika „Zaranie Śląskie” z 1937 roku, który (w intencji redakcji) miał być „antologią literacką współczesnego Śląska”. Hierowski bardzo krytycznie odniósł się do zawartości siedemdziesięciostronicowego wyboru, pisząc wprost, że obejmuje „tanie zachwyty nad śląskim krajobrazem, wierszowane gawędy gwarowe”, a także „sporo bogo-ojczyźnianej, zaprawionej dewocją poezji domorosłych wierszopisów ludowych”, „nastrojowej grafomanii”³¹. W porównaniu z przedwojenną publikacją nowy almanach miał ukazać ogrom

²⁸ J. Ryszka: *My Ślązaki; Prziseł czas*. W: Z. Hierowski: *Śląsk walczący...*, s. 104—107. Utwory zostały przedrukowane w: *Wierszem o Śląsku. Antologia*. Wybrał i oprac. A. Widera. Stalinogród 1956, s. 229—232; *Z górnośląskiej ziemi. Proza i poezja o Górnym Śląsku*. Wybór G. Morcinek, M. Suboczowa. Opiniowanie i przypisy Z. Hierowski. Oprac. graficzne B. Górecki. Katowice 1963, s. 300—301. Twórczość, biografię i legendę śląskiego poety z pokolenia Kolumbów przedstawił Z. Bednorz: *Szczepon, czyli Rzecz o Józefie Ryszce*. Katowice 1960.

²⁹ J. Baranowicz: *Dialog śląski*. W: Z. Hierowski: *Śląsk walczący...*, s. 93. Informacja na temat druku z rękopisu została zamieszczona w nocy na s. 119. *Dialog śląski* przedrukowano w: *Wierszem o Śląsku...*, s. 257.

³⁰ Z. Hierowski: *Wstęp. Nowy Śląsk — nowi ludzie*. W: *Nowy Śląsk. Almanach literacki*. Red. Z. Hierowski. Kraków 1954, s. 5.

³¹ Ibidem, s. 6.

przemian historycznych, zapis skomplikowanych i trudnych procesów powojennych. Antologista pisał o przeformułowaniu „pojęć o roli i zadaniach pisarza”, pierwszych próbach przyswojenia „metody twórczej socrealizmu”, o „mobilizacji twórczej środowiska Stalinogrodu”³² i o kreowaniu nowego obrazu regionu robotniczego trudu:

[...] stworzyć ten obraz nowego Śląska z prac literatów na tym terenie skupionych, najbardziej z nim zżytych, najbliższych jego sprawom. Tak więc książka ta ma stanowić pierwszą próbę zbilansowania tego dorobku, który jest rezultatem zmierzania się zamieszkających na Śląsku pisarzy ze współczesną, aktualną problematyką ich środowiska³³.

Można zatem powiedzieć, że almanach z 1954 roku, podobnie jak antologia z 1946 roku, ukazuje głównie „Śląsk walczący”, z tą różnicą, że jest to teraz walka klasy robotniczej o wprowadzanie nowego porządku. Układ wyboru jest problemowy, prezentowane w nim są między innymi zagadnienia związane z przemysłem (górnictwem i hutnictwem), ze specyfiką wsi śląskiej. Antologista przyznał, że za mało jest utworów o wielkich inwestycjach socjalistycznych i kolektywizacji wsi, pokazano „przede wszystkim zjawisko wewnętrznego dojrzewania człowieka w toku rozwiązywania nowych problemów życia, dojrzewania w nim nowego stosunku do pracy, do społeczeństwa, do otoczenia, do innych ludzi”³⁴. W zbiorze przeważają utwory socrealistyczne, takie jak: *Poemat górniczy* i wiersz *Na naradzie produkcyjnej w kopalni „Wyzwolenie”* Wilhelma Szewczyka, liryk Jana Baranowicza *Śląskie noce*, *Śląsk* i *Stalinogród* Aleksandra Baumgardtena. Niektóre z nich zostały powtórzone w następnej antologii — weszły tym samym do socrealistycznego kanonu³⁵. W wymienionych utworach pojawiają się uwagi o wykonaniu kolejnego planu, o walce z przeciwnikami, wprowadzaniu nowego porządku i zerwaniu ze złą przeszłością, wyścigu pracy *etc.* Podobnie jest w kolejnych utworach Janiny Zabierzewskiej, Leszka Mecha, Janusza Koniusza oraz w (również zamieszczonych w tym almanachu) fragmentach prozatorskich.

Świadectwem czasu jest także antologia *Wierszem o Śląsku...*. Wybór opracowany przez Aleksandra Widerę został opublikowany w Stalinogrodzie w 1956 roku. Piętno epoki dostrzec można nie tylko w nazwie miejsca publikacji, ale i we wstępie, w którym nie brakuje tak często wykorzystywanych przez propagandę tamtego okresu sformułowań o krzywdzie ludu, wyzyskiwaniu robotników, ciemieniu chłopów czy „zwycięskiej współczesności budującego się

³² Ibidem, s. 9—10.

³³ Ibidem, s. 14.

³⁴ Ibidem, s. 16.

³⁵ Zob. np. W. Szewczyk: *Poemat górniczy*; *Na naradzie produkcyjnej w kopalni „Wyzwolenie”*. W: *Wierszem o Śląsku...*, s. 243, 250.

socjalizmu”³⁶. Przede wszystkim uwidacznia się ono jednak w wyborze wierszy, wśród których znalazło się wiele typowo socrealistycznych obrazów i agitacyjnych nawoływań, takich jak choćby *Towarzysz Ryszard. Poemat o Józefie Wieczorku* Bolesława Lubosza, *Nad projektem budowy nowych Tychów* Janusza Koniusza czy *Zabrze* Władysława Broniewskiego³⁷. Zamyśl antologisty był ambitny — chciał przedstawić historię „tematu śląskiego w poezji polskiej” od czasów najdawniejszych po współczesność³⁸. Aleksander Widera miał świadomość wagi i pionierskiego zakresu swojego przedsięwzięcia, w *Posłowie* pisał:

Potrzeby antologii wierszy o Śląsku nie trzeba chyba uzasadniać. Jest oczywista. Jedynie bowiem w bardzo małym stopniu zaspokajała ją dotychczas ograniczona objętościowo i tematycznie książka Zdzisława Hierowskiego *Śląsk walczący. Poezja i pieśń*. Opracowana przez Adama Włodka antologia *Wiersze górnicze* nie mogła stanowić jej uzupełnienia ze względu na bardzo specjalny charakter.

Wypada też na tym miejscu podkreślić, że wydana przed wojną antologia Jana Lorentowicza *Ziemie polskie w poezji* nie zawiera ani jednego wiersza poświęconego Śląskowi.

Z tym większym więc zadowoleniem oddaję w ręce czytelników wybór wierszy, który ma ambicje odrobić zaniedbania i ukazać jak najpełniejszy obraz Śląska zarówno w sensie geograficznym, jak i historycznym³⁹.

Widera, podobnie jak wcześniej Hierowski, podkreślał, że region był terenem rozgrywek zbrojnych. Wyjątkowe, jak na czasy, gdy antologia się ukazała, było zwrócenie uwagi na poetów języka łacińskiego, na „fakt istnienia literatury śląsko-polskiej w latach niewoli”⁴⁰. Widera doceniał „prostą ludową strofę”⁴¹, wiązało się to z jego zainteresowaniem folklorem⁴²; był także mniej od swego poprzednika krytyczny wobec przedstawicieli „rodzimego pisarstwa śląskiego z Norbertem Bonczykiem Konstantym Damrot, Juliuszem Ligonem i Janem Kubiszem na czele”⁴³, pisał, że wartość utworów o „tzw. tematyce śląskiej” wa-

³⁶ A. Widera: *Wstęp*. W: *Wierszem o Śląsku...*, s. 8—10.

³⁷ *Wierszem o Śląsku...*, s. 286—290, 297—299, 307.

³⁸ A. Widera: *Wstęp*. W: *Wierszem o Śląsku...*, s. 5.

³⁹ A. Widera: *Posłowie*. W: *Wierszem o Śląsku...*, s. 387.

⁴⁰ A. Widera: *Wstęp*. W: *Wierszem o Śląsku...*, s. 6.

⁴¹ Ibidem, s. 7. Potwierdzeniem tego może być zamieszczenie w antologii wiersza J. Iwaszkiewicza *Gdybym to ja miała*, w którym został podjęty znany ludowy motyw (*Wierszem o Śląsku...*, s. 189), oraz nawiązującego do pieśni ludowej utworu samego A. Widery *Skarga dziewczyny* (ibidem, s. 281).

⁴² Zob. P. Sarna: *Aleksander Widera — dziennikarz, folklorysta. Szkic biograficzny*. „Rocznik Prasoznawczy” [Sosnowiec] 2012, s. 143—147.

⁴³ Ibidem, s. 7.

runkują „przede wszystkim walory treściowe, w znacznie mniejszym zaś stopniu artystyczne”⁴⁴.

Antologista podzielił wybór na cztery części, wprowadzające porządek chronologiczny: *Na początku była pieśń*, „*Hej, Ty Śląsko, stare Śląsko*”, *Inter arma i między wojnami*, *Nowe dzieje*. W wyborze zostały uwzględnione nie tylko wiersze o Górnym Śląsku, ale także Dolnym, Śląsku Cieszyńskim i Opolszczyźnie. Znalazły się tu utwory poetów związanych z regionem czy to pochodzeniem, czy też miejscem zamieszkania. Ale także zgromadzono wiersze twórców raczej niełączonych z tym miejscem lub słabo z nim związanych: Jana Kasprowicza, Marii Konopnickiej, Kazimierza Tetmajera, Artura Oppmana, Antoniego Słonimskiego, Jarosława Iwaszkiewicza, Juliana Tuwima, Józefa Czechowicza i innych. Tak szeroka reprezentacja utworów poetów znanych poza regionem, o utrwalonej pozycji w literaturze ogólnopolskiej wyróżnia tę antologię, sugeruje szersze zainteresowanie Śląskiem, wykraczające poza jego granice.

Z rozmachem została przygotowana antologia *Z górnośląskiej ziemi...* wydana w 1963 roku. W zbiorze uwzględniono nie tylko wiersze, ale także fragmenty utworów prozatorskich, wypowiedzi publicystycznych, tekstów naukowych. Wyboru tekstów dokonali Gustaw Morcinek i Maria Suboczowa. Publikację opatrzone notami o autorach i bibliografią, przygotowanymi przez Zdzisława Hierowskiego. Z dzisiejszej perspektywy może najbardziej zaskakujące jest to, że antologia została poprzedzona słowem wstępnym autorstwa Jerzego Ziętka. Gdy uwzględni się jednak realia lat sześćdziesiątych i ówczesną pozycję powojennego wojewody, fakt ten nie tyle dziwi, ile od razu sugeruje polityczny oraz popularyzatorski wymiar tej publikacji⁴⁵. W porównaniu z wcześniej omówionymi antologiami w tym zbiorze zamieszczono mniej wierszy i nie ma wśród nich utworów nowszych. Raczej można mówić jedynie o utrwaleniu wcześniej już wykrystalizowanego kanonu, do którego weszły utwory: Konstantego Damrota, Juliusza Ligonia, Jana Nikodema Jaronia, Józefa Ryszki, Emanuela Imieli, a z młodszych: Wilhelma Szewczyka, Aleksandra Baumgardtena, Jana Baranowicza. Teksty literackie zostały w zbiorze potraktowane w sposób nieco przedmiotowy, nie tyle ważne są ich walory artystyczne, ile poznawcze, informacyjne. Obok tekstów dawnych — zabytków literatury — zamieszczono wiersze socrealistyczne, takie jak *Piosenka o górniku* Konstantego I. Gałczyńskiego, utwory ludowe, pisane przez robotników i inne. Ale znalazło się w tym wyborze miejsce i dla powojennych debiutantów: Henryka Jasiczka z Cieszyna czy Adolfa Niedworoka ze Śląska Opolskiego.

⁴⁴ Ibidem, s. 8.

⁴⁵ Do antologii dodano mapę i zawierającą dane geograficzno-historyczne i administracyjne, socjologiczne, statystyczne, gospodarcze, ekonomiczne, *Informację o Górnym Śląsku*, napisaną przez J. Kokota: *Z górnośląskiej ziemi. Proza i poezja o Górnym Śląsku...*, s. II—XI.

W przeciwieństwie do omówionych wcześniej antologii tematycznych, w których nadrzędnym kryterium była problematyka śląska, zdecydowanie odmienny, bo będący głównie prezentacją środowiska poetów mieszkających na terenie ówczesnego województwa katowickiego, jest *Młody Śląsk literacki. Almanach poezji i prozy*, opracowany przez Józefa Górdziałka, Feliksa Netza i Edwarda Zymana w 1975 roku. Ale podobnie jak w przypadku wcześniejszych antologii, również tę trzeba rozpatrywać w kontekście historyczno-politycznym, gdyż jest to wybór okolicznościowy — opublikowany „z okazji 30-lecia PRL”⁴⁶. Wydaje się, że był to jednak jedynie pretekst do przygotowania wyboru. Tytułowym określeniem „młody Śląsk” objęto autorów dopiero rozpoczynających drogę twórczą, nowatorskich, poszukujących — debiutantów lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Redaktorzy deklarowali, że istotne było dla nich wartościowanie, starali się wybrać utwory najbardziej znaczące, choć zarazem reprezentatywne dla środowiska. Jest to wybór „mieszany”, w którym uwzględniono wiersze, opowiadania, próby dramatyczne i krytycznoliterackie czterdziestu autorów. We wstępie scharakteryzowano „młody Śląsk” na tle literatury ogólnopolskiej. Odnotowano między innymi, że w okresie „ostatniego ożywienia literackiego”, jak dość oględnie określono czas Października i Odwilży⁴⁷, w środowisku ukazały się pierwsze książki Stanisława Horaka, Tadeusza Kijonki, Krystyny Broll-Jareckiej, Bolesława Lubosza, Czesława Slezaka, Zbigniewa Jankowskiego. Później jednak nastąpił „brak ruchliwości i prężności” młodej poezji „śląskiej”, zastanawiający tym bardziej, że na ten czas przypada działalność programotwórcza i wysyp twórczości poetyckiej w innych środowiskach, a wśród nich tak znaczące dokonania Stanisława Barańczaka, Adama Zagajewskiego, Juliana Kornhausera i innych przedstawicieli poezji lingwistycznej. Za punkt graniczny uznano rok 1970, który przyniósł „pierwsze od dłuższego [...] czasu wyraźniejsze ożywienie młodoliterackiego życia Górnego Śląska”⁴⁸, zaczęły wtedy działać kluby młodych pisarzy, odbywać się spotkania literackie, a także zaczęło się formułować środowisko skupione wokół powstałego zaledwie dwa lata wcześniej Uniwersytetu Śląskiego. Młodzi autorzy publikowali swoje utwory w regionalnej i ogólnopolskiej prasie społeczno-kulturalnej i literackiej. Pojawili się nowi autorzy, między innymi: Edward Zyman, Andrzej Żak, Edward Szopa, ukonstytuowała się grupa Kontekst (Włodzimierz Paźniewski, Stanisław Piskor, Tadeusz Sławek, Andrzej Szuba). Jest zatem omawiany almanach projektem historycznoliterackim, wskazującym istotną w skali regionu cezurę literacką i zawierającym materiały pozwalające na poznanie i charakterystykę miejscowego środowiska w określonym czasie.

⁴⁶ Od redakcji. W: *Młody Śląsk literacki. Almanach poezji i prozy*. Wybór i oprac. J. Górdziałek, F. Netza, E. Zymana. Katowice 1975, s. 7.

⁴⁷ Ibidem, s. 4.

⁴⁸ Ibidem, s. 5.

W zgromadzonych w *Młodym Śląsku literackim*... wierszach przeważają problematyka uniwersalna i doświadczenia indywidualne. Słabo obecne są tutaj, tak mocno eksponowane w poprzednich antologiach, sprawy związane ze zbiorową pamięcią i z tożsamością lokalną. Niemniej jednak można wskazać kilka wierszy, w których miejsce jest istotne, np. Adama Janickiego⁴⁹, Janusza Jaśniaka⁵⁰. Spośród grona poetów prezentowanych w *Młodym Śląsku literackim*... na trwale zapisali się na poetyckiej mapie regionu (poza członkami grupy Kontekst⁵¹) Maciej Michał Szczawiński i Edward Szopa.

Powrotem do tradycji wyborów tematycznych jest *Imię ziemi. Antologia wierszy o Śląsku* przygotowana przez Aleksandra Widerę i Alfreda Wolnego, opublikowana w 1985 roku. Obszerna antologia została poprzedzona kilkunastostroniowym wstępem, który w istocie jest zarysem historii literatury o Górnym Śląsku, od XVI wieku po współczesność. Autorzy wyboru, podobnie jak wcześniejsi antologisci, piszą, że „istotną wartość utworu o tzw. tematyce śląskiej warunkowały zazwyczaj przede wszystkim walory treściowe, w znacznie mniejszym zaś stopniu artystyczne”⁵², podkreślają tematykę związaną z różnymi walkami o region i w regionie, ale także zwracają uwagę na inne motywy i zróżnicowanie geograficzno-historyczne:

Liczne wiersze dotyczą pracy ludzi czarnego Śląska. Poprzez pracę ta ziemia ma zostać uwznioślona. Poeci próbują opisać nowe, swoiste przymierze człowieka z ziemią, z przyrodą [...]. Temat śląski pojawia się zatem w kilku odmianach. Śląsk katowicki to przede wszystkim wiersze o czarnym trudzie (Tadeusz Kijonka, Bolesław Lubosz) oraz epepeja walk o wyzwolenie Śląska. Opolszczyzna oznacza dla wielu zetknięcie się z czystą, nieskażoną, lekko zarchaizowaną gwarą, dla wielu brzmiącą krystalicznym głosem, szczególnie w wykonaniu mądrego sadownika, gawędziarza, samorodnego filozofa z Głogówka Rafała Urbana. [...] Region dolnośląski, w którym nie dochowała się żywa mowa śląska, wyda dlatego wiersze, jakby chłodniejsze, bardziej klasycyzujące, często tradycyjnie opisowe⁵³.

Układ wierszy w antologii jest chronologiczny, wydzielono następujące części: *Klucz zamki otwiera (walka o język)*; *Wiosna Ludów i odrodzenie*; *Powsta-*

⁴⁹ A. Janicki: ****Osiedlony w obrazie przemian*. W: *Młody Śląsk literacki. Almanach poezji i prozy*..., s. 35.

⁵⁰ J. Jaśniak: *Pejzaż*. W: *Młody Śląsk literacki. Almanach poezji i prozy*..., s. 39.

⁵¹ Prezentacją działalności poetyckiej i programotwórczej grupy Kontekst na tle innych ugrupowań nowofalowych jest praca *Układy sprawdzeń. (W kręgu Nowej Fali)*. Wyboru dokonał i oprac. P. Majerski. Katowice 1997. Zob. także P. Sarna: *Śląska awangarda. Poeci grupy Kontekst*. Katowice 2004.

⁵² A. Wiedera, A. Wolny: *Wstęp*. W: *Imię ziemi*..., s. 18.

⁵³ *Ibidem*, s. 21.

nia i plebiscyt; *Między wojnami; W mrokach okupacji; Nowe dzieje*. W sumie jest to tradycyjna antologia, utrwalająca kanon poezji o tematyce śląskiej (nieznacznie został on rozszerzony o takich twórców, jak: Bolesław Lubosz, Tadeusz Kijonka, Aleksander Widera) oraz tradycyjne wyobrażenia o regionie, jego historii, kulturze i mieszkańcach.

W przełomowym roku 1989 ukazał się *Śląski almanach poetycki*, który można uznać za początek nowego typu antologii, nastawionych bardziej na prezentację regionalnego środowiska poetyckiego. Wybór został poprzedzony obszernym wstępem napisanym przez Tadeusza Kijonkę, datowanym na 1986 rok. Poeta, prezentując twórców debiutujących na początku lat osiemdziesiątych (po stanie wojennym), zwracał uwagę na trudną sytuację środowisk literackich w tym czasie, ale podkreślał również specyfikę miejsca. Tadeusz Kijonka przywołał obiegowe sądy na temat Śląska jako obszaru, który „niestety nie miał nigdy opinii zbyt przychylnego literaturze, a już szczególnie poezji”⁵⁴. Regionalne środowisko jest, zdaniem tego autora, niewielkie, rozproszone, pozbawione odpowiedniego zaplecza (instytucjonalnego, czasopism), własnej krytyki artystycznej. Największym obciążeniem jest — według Kijonki — „dramat tematu”. Wynika on w dużej mierze z faktu, że wcześniej pisarstwo o Śląsku miało głównie charakter regionalistyczny i wyrastało z potrzeb walki narodowościowej, dominowały zatem „wzory poezji publicystycznej o charakterze agitacyjnym, a kryteria doraźnej użyteczności stawiane były z konieczności ponad wyraz artystyczny”. Kijonka pisze wprost o zachowawczym regionalizmie, dekoratywnym folkloryzmie, naskórkowej śląskości, łatwym patriotyzmie i bezkrytycznym prowincjonalizmie. Spór z tą tradycją podjęło pokolenie wkraczające do literatury śląskiej w latach trzydziestych (Wilhelm Szewczyk, Zdzisław Hierowski i Jan Baranowicz). Uwydatniła się wówczas z całą ostrością antynomia między nowoczesnością, rozwojem cywilizacyjnym i technologicznym a tworzoną tu literaturą. Kijonka podsumowuje ten wywód następująco:

Śląsk nie doczekał się tego miejsca w poezji polskiej, na jakie zasługiwał.

Nie doczekał się wówczas i nie doczekał mimo wszystko na miarę swej wagi dotąd. Ale czy doczeka, czy doczeka przy tym stosunku do tematu śląskiego, którego zła tradycja została utożsamiona wyłącznie z jej regionalnymi, uproszczonymi wzorcami, podtrzymywanymi jeszcze długo potem przez poetów drugo- i trzeciorzędnych. A jest to w istocie temat uniwersalny — wielkich cywilizacyjnych dylematów i duchowego spuszczenia prostego człowieka zagubionego dziś w czarnym, milczącym tłumie, a także w oślepiających reflektorach tandetnej pustki i degradacji środowiska. Dramat tego tematu — gdy upozorowana czysto deko-

⁵⁴ T. Kijonka: *Wstęp*. W: *Śląski almanach poetycki*. Red. F. Netz, M.M. Szczawiński. Katowice 1989, s. 9.

ratywnymi, zewnętrznymi elementami śląskość została sprowadzona do niezrewidowanych schematów poetyckiej sztampy, w takim zaś kształcie kojarzy się powszechnie z prowincjonalizmem, zaściankowością i separatyzmem literackim — ten dramat jest jego kłówną i losem niespełnienia na godną miarę⁵⁵.

„Dramat tematu” spotęgował się w okresie socrealizmu, gdy

ta ziemia, jej proletariackie tradycje oraz symboliczne atrybuty, z węglem na czele, zostały przemielone w niezliczonych rymowankach, a dziedziczny, robotniczy trud i sprzężony z nim ludzki los — szczególnie przejezdni rymotwórcy przetwarzali ochoczo w skandowane masowo strofy, w zgodzie z ideałami proletkultu w służbie aktualnej propagandy⁵⁶.

Tadeusz Kijonka stwierdził, że temat śląski funkcjonuje w poezji wciąż z „negatywną pieczęcią”⁵⁷, którą kolejne, powojenne pokolenia próbowały przełamać, zdjąć. Na tym tle zarysowany został portret zbiorowy dwudziestu pięciu twórców. Istotna w wyborze jest wspólnota terytorialna i generacyjna (prezentowane są głównie roczniki sześćdziesiąte), twórców łączy pragnienie bycia sobą, niezgoda na zastany świat, przeżycia społeczno-polityczne związane ze stanem wojennym. W gronie autorów wierszy zamieszczonych w almanachu przeważają studenci i absolwenci wydziałów humanistycznych, są wśród nich między innymi: Krystian Gałuszka, Jacek Golonka, Marian Kisiel, Sławomir Matusz, Lesław Nowara, Bogdan Nowicki, Beata Rokosz, Dariusz M. Rott, Anita Machnik-Skwara. Tadeusz Kijonka zwracał we wstępie uwagę na zróżnicowaną paletę zastosowanych środków oraz warsztatowych rozwiązań: są tu reprezentowani poeci pokoleniowego doświadczenia, ale i paradoksów, skojarzeń nadrealistycznych, poetyckiego skrótu i esencjonalnej lapidarności oraz twórcy sięgający po przypowieści. Tematyka śląska pojawia się w antologii rzadko, ale „Śląsk jest pośrednio obecny w inny jeszcze sposób w niektórych wierszach — poprzez szarość i zmęczenie oraz monotonię mrocznej codzienności”⁵⁸. Wyjątkiem jest konceptualny cykl liryczny Ireneusza Tatarczuka zatytułowany *Kopalnia*⁵⁹.

Podobną próbą prezentacji młodej poezji na Śląsku, ale już kolejnej generacji jest opracowana przez Mariana Kisiela antologia *Inny świat...* Zadaniem publikacji było udokumentowanie „zmiany warty” w zmienionej sytuacji społeczno-

⁵⁵ Ibidem, s. 11—12.

⁵⁶ Ibidem, s. 12—13.

⁵⁷ Ibidem, s. 13—14.

⁵⁸ Ibidem, s. 32.

⁵⁹ I. Tatarczuk: *Kopalnia II—XVIII*. W: *Śląski almanach poetycki...*, s. 236—248.

-politycznej po przełomie 1989 roku⁶⁰. Jest to prezentacja czternastu twórców, urodzonych po 1968 roku, którzy — tak jak np. Piotr Jasek — zapisują doświadczenia dorastania w wieżowcach, na osiedlach z wielkiej płyty i betonu. Region jest w *Innym świecie...* nie tyle tematem, ile miejscem doświadczanym, pojawia się dyskretnie, np. w adnotacjach pod wierszem czy jako konkret niezbędny do zbudowania obrazu poetyckiego. Dla twórców przedstawionych w antologii (wśród których najwyraźniej na poetyckiej mapie Śląska zapisali się członkowie grupy Na Dziko: Wojciech Kuczok, Bartłomiej Majzel, Maciej Melecki, Grzegorz Olszański) kluczowe wydaje się egzystencjalne doświadczenie pejzażu ścieśnionego, wręcz klaustrofobicznego, w dosłowny i symboliczny sposób zamykającego jednostkę. Od regionalnych realiów oraz kwestii związanych ze zbiorową pamięcią i z tożsamością istotniejsze okazują się doznania jednostkowe: poczucie uwiecznienia, braku perspektyw, dramat samotności i ułomnej komunikacji z innymi.

Zasygnalizowane w *Innym świecie...* tendencje jeszcze wyraźniej ujawniają się w kolejnej publikacji zbiorowej — *W swoją stronę...* Opracowana przez Pawła Majerskiego antologia dokumentuje stopniowe krzepnięcie regionalnego środowiska, przekonuje, że „Nowi Dzicy” utrwaliли swoją pozycję, stali się rozpoznawalni poza regionem i postrzegani jako „przebojowa” formacja, wkraczająca do życia literackiego bez kompleksów i obciążeń⁶¹. W antologii przedstawiono utwory dziewięciu autorów: Pawła Barańskiego, Wojciecha Brzosi, Ryszarda Chłopka, Pawła Lekszyckiego, Adama Pluszki, Pawła Sarny, Aleksandra Wojtkiewicza, Urszuli Zajkowskiej, Zofii Zielińskiej. Dominującym kryterium doboru były kwestie estetyczne. Antologista chciał przede wszystkim pokazać poszukiwania artystyczne młodych twórców, a za dominanty ich liryki uznał: strukturalizację narracyjną, żywioł potoczności i gry frazeologicznej, odwrót od abstrakcji, zwrot do konkretności, postawę egocentryczną, skupienie na przestrzeni prywatności, zwrot „w swoją stronę”. Młodzi twórcy sięgają nie do tradycji regionalnej i polskiej (wyjątkiem jest wiersz *Zabrze* Adama Pluszki — intertekstualny dialog z socrealistycznym utworem o tym samym tytule autorstwa Władysława Broniewskiego⁶²), lecz do dziedzictwa światowego, do poezji Allena Ginsberga czy Franka O’Hary. Realia lokalne pojawiają się jedynie na zasadzie konkretności biograficznego, geograficznego, np. w wierszu Adama Pluszki *Pod postacią czekolady*⁶³.

Nową sytuację potwierdza także zbiór *Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994—2003)*, przygotowany przez Dariusza Pawelca. Jest to prezenta-

⁶⁰ M. Kisiel: *Wstęp*. W: *Inny świat. Antologia młodej poezji na Śląsku*. Wybór, wstęp i oprac. M. Kisiel. Katowice 1994, s. 8.

⁶¹ P. Majerski: *Wstęp*. W: *W swoją stronę. Antologia młodej poezji Śląska i Zagłębia*. Wybór, oprac. i wstęp P. Majerski. Katowice 2000, s. 21.

⁶² A. Pluszka: *Zabrze*. W: *W swoją stronę...*, s. 106.

⁶³ A. Pluszka: *Pod postacią czekolady*. W: *W swoją stronę...*, s. 92.

cja grupy, środowiska, jedenastu autorów, znanych już z poprzednich dwóch antologii, świadectwo fenomenu terytorialno-sytuacyjnego. Za istotne uznano kryterium pokoleniowo-geograficzne: wszyscy autorzy urodzili się i mieszkają na Śląsku, w większości należą do roczników siedemdziesiątych, a czas ich debiutów przypadł na lata dziewięćdziesiąte⁶⁴. Grupa stała się widoczna w skali kraju, pojawiło się nawet regionalnie nacechowane określenie „śląska szkoła poezji życia”⁶⁵. Nie oznacza ono podejmowania tematów regionalnych przez tych poetów, lecz jedynie geograficznie określa miejsce, skąd dochodzi ich głos. Tytułowe „martwe punkty” odnoszą się do często podejmowanego tematu bezruchu⁶⁶, unieruchomienia, ta metafora została w układzie zbioru rozpisana na relacje: oni, my, ty, ja. W ten sposób śląscy poeci wpisani zostali w tendencje ogólne w poezji nowoczesnej, zmagającej się z odwieczną kondycją ludzką, z problemem przemijania, śmierci, nieobecności, erozji relacji między ludzkich i dramatem niemożliwości komunikacji z innymi, z niewystarczalnością języka. To metafora doświadczenia oporu, jaki stawiają inni („martwa dłoń” z liryku Pawła Sarny⁶⁷), czy miejsce („martwy krajobraz” w wierszu Grzegorza Olszańskiego, „martwa natura” w utworze Wojciecha Brzoski⁶⁸) dotarcia do pewnej granicy (języka? poznania?).

Antologia *Inny świat...* dokumentowała punkt wyjścia, moment inicjalny dla nowej formacji wstępującej na poetycką mapę po przełomie politycznym. Zbiór *W swoją stronę...* pokazywał raczej punkty rozejścia — indywidualizację poetyk, kształtowanie się własnych artystycznych projektów poszczególnych twórców. Natomiast *Martwe punkty...* to pewien punkt dojścia, zatrzymania, niezbędnego do pogłębionego namysłu, który w tej antologii znalazł wyraz w układzie tematycznym (we wcześniejszych dwóch antologiach prezentowana była twórczość kolejnych autorów w porządku alfabetycznym).

Trzy ostatnie antologie nie tylko dają wgląd w sytuację młodej poezji na Górnym Śląsku sprzed kilkudziesięciu czy kilkunastu już lat⁶⁹, ale mogą także stanowić punkt odniesienia dla prób przedstawienia kolejnej, jeszcze młodszej generacji, która wciąż czeka na swojego antologistę.

⁶⁴ D. Pawelec: *Zaproszenie do lektury*. W: *Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994–2003)*. Wybór, oprac. i komentarz D. Pawelec. Katowice 2004, s. 4.

⁶⁵ Ibidem, s. 5.

⁶⁶ W antologii zamieszczone zostały dwa wiersze zatytułowane w ten sposób: P. Lekszyckiego i M. Meleckiego — *Martwe punkty...*, s. 69, 90–91.

⁶⁷ P. Sarna: *Noc listopadowa*. W: *Martwe punkty...*, s. 54.

⁶⁸ G. Olszański: 1973. W: *Martwe punkty...*, s. 37; W. Brzoska: *Martwa natura*. W: *Martwe punkty...*, s. 69.

⁶⁹ Na temat wspomnianych trzech antologii pisze K. Niesporek: *Śląskie antologie młodych po 1989 roku*. W: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*. Seria pierwsza. Red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska. [w druku]. Uwzględniła je również A. Zasępa: *Grupa Na Dziko w antologiach śląskiej poezji*. W: *Antologia literacka...*

Chronologiczny przegląd powojennych antologii regionalnych oddaje rytm przemian poezji w tym miejscu, a także odzwierciedla zmienne koleje regionalizmu. Syntetycznie określiłabym tę ewolucję następująco: od „**dramatu tematu**” do **tworzenia okolicy**. W pierwszych powojennych wyborach najistotniejsze było kryterium tematu. Przywołując tytuły pierwszych zbiorów, redagowanych przez Hierowskiego, można powiedzieć, że początkowo dominują dwa obrazy regionu: „Śląska walczącego” i „nowego Śląska”. Pierwszy wybór można jeszcze uznać za świadectwo czasu, zapis i efekt niedawnych doświadczeń wojennych, emocji burzliwych czasów, ale już w nim ujawnia się coraz większy wpływ na regionalizm nowych „uwarunkowań polityczno-ideologicznych oraz ustrojowych”⁷⁰. Antologie *Nowy Śląsk...* i *Wierszem o Śląsku...* to już wyraźne publikacje socrealistyczne, w których kreowany jest podporządkowany celom propagandowym wizerunek regionu kopalń i hut — miejsca ciężkiej pracy. Obraz przemysłowego regionu utrwalają kolejne antologie tematyczne: *Z górnośląskiej ziemi...* i *Imię ziemi...* Dostrzec w nich można także echa charakterystycznej dla czasów PRL-u tendencji do utożsamiania regionalizmu z tradycyjnym folklorem⁷¹. Almanach *Młody Śląsk literacki...* rozpoczyna serię antologii środowiskowych, prezentujących twórców związanych z regionem, ale, co ciekawe i znaczące, w kolejnych zbiorach (*Śląski almanach poetycki...*, *Inny świt...*, *W swoją stronę...*, *Martwe punkty...*) coraz rzadziej pojawia się tematyka regionalna — do tego stopnia, że wydaje się ona niemal zupełnie nieobecna. Można w tym widzieć „dramat tematu” śląskiego, tak mocno zaakcentowany przez Tadeusza Kijonkę, wynikający z obciążenia lokalną tradycją. Ale może także zjawisko bardziej ogólne, wykraczające poza kulturę Śląska, obserwowane przez badaczy regionalizmu w Polsce — niechęci, oporu wobec „estetyki regionalistycznej”, nad którą w latach wcześniejszych tak mocno zaciążyła polityka⁷². Regionalizm folklorystyczny, utożsamiany z kulturą masową PRL-u⁷³, jest nieobecny w zbiorach najnowszych. Trudno w nich dostrzec również nawiązania do regionalnej historii. Najistotniejsze wydaje się „tu i teraz”, codzienność i zwykłe, powszednie doznania w przestrzeni konkretnego miejsca. W najnowszych antologiach kryterium geograficzne wyznacza ramy wspólnoty, jest ważne, bo stanowi element łączący różnych twórców, ale problematyka utworów okazuje się znacznie bardziej uniwersalna, daleka od „dramatu tematu” regionalnego. Górny Śląsk dla twórców początku drugiego tysiąclecia jest przede wszystkim okolicą w rozumieniu, jakie nadaje temu terminowi współczesna fenomenologia i antropologia przestrzeni. Martin Heidegger uznał strony za podstawową kategorię egzystencjalną, stanowiącą zawsze subiektywny, indywidualizują-

⁷⁰ Pisze na temat tej fazy powojennego regionalizmu M. Mikołajczak: *Wstęp. Regionalizm w polskiej refleksji o literaturze (zarys problematyki i historia idei)...*, s. 28.

⁷¹ Zob. ibidem, s. 64.

⁷² Zob. ibidem, s. 28.

⁷³ Zob. ibidem, s. 64—65.

cy punkt odniesienia, termin pomocny w mówieniu o bliskości lub oddaleniu człowieka od prawdy bycia⁷⁴. Hanna Buczyńska-Garewicz podkreśla, że dla autora *Bycia i czasu* nie wiązał się on z mierzalnymi odległościami, ani nawet z uczuciowym zaangażowaniem, lecz strony były pojmowane w kategoriach ontologicznych, wiązały się ze sposobem „bytowania człowieka w świecie”:

To nie emocjonalny stosunek do miejsca przebywania wyznacza zakres *okolic*, lecz obszar ten jest określony zdolnością zdomowienia, zakorzenienia, czyli przyswojenia sobie obcości⁷⁵.

Ciekawa w kontekście rozważań na temat antologii regionalnych jest uwaga sformułowana przez badaczkę na marginesie. Hanna Buczyńska-Garewicz pisze, że używane przez Heideggera niemieckie słowo *Gegend* bywa w języku polskim tłumaczone jako „strona” (dodać można, że ona sama w pracy *Miejsca, strony, okolice* bardziej skłania się ku „okolicy”), tymczasem w przekładzie na język angielski pojawia się słowo *region*⁷⁶. Idąc tym tropem (przejmując znaczeniową bliskość słów „okolica” i „region”), można powiedzieć, że region w najnowszych antologiach górnośląskich jest właśnie okolicą, czyli nie tyle tematem, podziwianym krajobrazem, domeną doświadczeń estetycznych i emocji, ile kategorią egzystencjalną i szeroko rozumianą „przestrzenią życia i działania, doświadczaną i tworzoną w sensie kulturalnym, społecznym, topograficznym”⁷⁷. Region jako okolica jest miarą bliskości, zdomowienia, ale także oddalenia, zagubienia, wykorzenienia, jednym z punktów zatrzymania, momentem refleksji o byciu w świecie.

Aneks

Zestawienie bibliograficzne „górnośląskich” wyborów poetyckich uwzględnionych w artykule (w porządku chronologicznym)

Hierowski Z.: *Śląsk walczący. Poezja i pieśń*. Katowice—Wrocław 1946.
Nowy Śląsk. Almanach literacki. Red. Z. Hierowski. Kraków 1954.

⁷⁴ M. Heidegger: *Bycie i czas*. Przeł., przedmowę i przypisami opatrzył B. Baran. Warszawa 2008, s. 132—134, 141—143.

⁷⁵ H. Buczyńska-Garewicz: *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Kraków 2006, s. 107.

⁷⁶ Ibidem, s. 105, przypis 17.

⁷⁷ B. Frydryczak: *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*. Poznań 2013, s. 208—210.

- Wierszem o Śląsku. Antologia.* Wybrał i oprac. A. Widera. Stalinogród 1956.
- Z górnośląskiej ziemi. Proza i poezja o Górnym Śląsku.* Wybór G. Morcinek, M. Suboczowa. Opiniowanie i przypisy Z. Hierowski. Oprac. graficzne B. Górecki. Katowice 1963.
- Młody Śląsk literacki. Almanach poezji i prozy.* Wybór i oprac. J. Górdziałek, F. Netz, E. Zyman. Katowice 1975.
- Widera A., Wolny A.: *Imię ziemi. Antologia wierszy o Śląsku.* Opole 1985.
- Śląski almanach poetycki.* Red. F. Netz, M.M. Szczawiński. Wstęp T. Kijonka. Katowice 1989.
- Inny świat. Antologia młodej poezji na Śląsku.* Wybór, wstęp i oprac. M. Kisiel. Katowice 1994.
- W swoją stronę. Antologia młodej poezji Śląska i Zagłębia.* Wybór, wstęp i oprac. P. Majerski. Katowice 2000.
- Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994—2003).* Wybór, oprac. i komentarz D. Pawelec. Katowice 2004.

Bibliografia

- Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku.* Seria pierwsza. Red. M. Kłoszka, B. Szałasta-Rogowska. Katowice [w druku].
- Baranowicz J.: *Dialog śląski.* W: Z. Hierowski: *Śląsk walczący. Poezja i pieśń.* Katowice—Wrocław 1946.
- Bednorz Z.: *Szczepon, czyli Rzec o Józefie Rysze.* Katowice 1960.
- Brzoska W.: *Martwa natura.* W: *Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994—2003).* Wybór, oprac. i komentarz D. Pawelec. Katowice 2004.
- Buczyńska-Garewicz H.: *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni.* Kraków 2006.
- Centra — peryferie w literaturze XX i XXI wieku.* Red. W. Browarny, E. Rybicka, D. Lisak-Gębała. Kraków 2015.
- Chojnowski Z.: *Niedocenione strony antologii.* „Forum Akademickie” (dodatek „Forum Książki”) 2009, nr 1.
- Frydryczak B.: *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego.* Poznań 2013.
- Geografia wyobrażona regionu. Literackie figury przestrzeni.* Red. D. Kalinowski, M. Mikołajczak, A. Kuik-Kalinowska. Kraków 2014.
- Grzebałkowska M.: *1945. Wojna i pokój.* Warszawa 2015.
- Heidegger M.: *Bycie i czas.* Przeł., przedmową i przypisami opatrzył B. Baran. Warszawa 2008.
- Hierowski Z.: *25 lat literatury na Śląsku 1920—1945.* Katowice—Wrocław 1947.
- Hierowski Z.: *Odbudowa kulturalna odzyskanego Śląska.* Katowice 1946.
- Hierowski Z.: *Śląsk walczący. Poezja i pieśń.* Katowice—Wrocław 1946.

- Hierowski Z.: *Z problematyki badań historycznoliterackich nad piśmiennictwem polskim na Śląsku*. Katowice 1967.
- Hierowski Z.: *Życie literackie na Śląsku w latach 1922—1939*. Katowice 1969.
- Janicki A.: ****Osiedlony w obrazie przemian*. W: *Młody Śląsk literacki. Almanach poezji i prozy*. Wybór i oprac. J. Górdziałek, F. Netz, E. Zyma. Katowice 1975.
- Kijonka T.: *Wstęp*. W: *Śląski almanach poetycki*. Red. F. Netz, M.M. Szczawiński. Katowice 1989.
- Kokoszka M.: *Antologia niemożliwa. Przypadek „Słojów zadrzewnych” Tymoteusza Karpowicza*. Katowice 2011.
- Kornhauser J.: *Antologia jako projekt historycznoliteracki*. „Pamiętnik Słowiański” 2005, z. 1.
- Kostkiewiczowa T.: *Antologia*. W: M. Głowiński i inni: *Słownik terminów literackich*. Red. J. Sławiński. Wrocław—Warszawa—Kraków 1989.
- Ludowe żniwo literackie. Pisarstwo ludowe współczesnej Opolszczyzny*. Oprac. Z. Bednorz. Wrocław 1966.
- Majerski P.: *Wstęp*. W: *W swoją stronę. Antologia młodej poezji Śląska i Zagłębia*. Wybór, oprac. i wstęp P. Majerski. Katowice 2000.
- Mikołajczak M.: *Wstęp. Regionalizm w polskiej refleksji o literaturze (zarys problematyki i historia idei)*. W: *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*. Red. Z. Chojnowski, M. Mikołajczak. Kraków 2016.
- Młoda Polska na Śląsku 1898—1922. Antologia*. Oprac. A. Gładysz. Wrocław 1969.
- Niesporek K.: *Śląskie antologie młodych po 1989 roku*. W: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*. Seria pierwsza. Red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska [w druku].
- Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*. Red. M. Mikołajczak, E. Rybicka. Kraków 2012.
- Olszański G.: 1973. W: *Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994—2003)*. Wybór, oprac. i komentarz D. Pawelec. Katowice 2004.
- Ośmańczyk E.: *To do Polski woła Śląsk Opolski*. W: Z. Hierowski: *Śląsk walczący. Poezja i pieśń*. Katowice—Wrocław 1946.
- Pawelec D.: *Zaproszenie do lektury*. W: *Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994—2003)*. Wybór, oprac. i komentarz D. Pawelec. Katowice 2004.
- Regionalizm literacki — historia i pamięć*. Red. Z. Chojnowski, E. Rybicka. Kraków 2017.
- Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*. Red. Z. Chojnowski, M. Mikołajczak. Kraków 2016.
- Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*. Red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska. Kraków 2016.
- Rybicka E.: *Nowy regionalizm i narracje lokalne*. W: Eadem: *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków 2014.
- Ryszka J.: *My Ślązaki; Przysięł czas*. W: Z. Hierowski: *Śląsk walczący. Poezja i pieśń*. Katowice—Wrocław 1946.
- Sarna P.: *Aleksander Widera — dziennikarz, folklorysta. Szkic biograficzny*. „Rocznik Prasoznawczy” [Sosnowiec] 2012.
- Sarna P.: *Noc listopadowa*. W: *Martwe punkty. Antologia poezji „Na Dziko” (1994—2003)*. Wybór, oprac. i komentarz D. Pawelec. Katowice 2004.
- Sarna P.: *Śląska awangarda. Poeci grupy Kontekst*. Katowice 2004.
- Smulski J.: *Antologia*. W: *Słownik rodzajów i gatunków literackich. Nowe wydanie*. Red. G. Gazda. Warszawa 2012.
- Smulski J.: *Antologie, almanachy*. W: *Słownik realizmu socjalistycznego*. Red. Z. Łapiński, W. Tomasik. Kraków 2004.

- Smulski J.: „*Epoka antologii*”. *Pendant do pewnego hasła słownikowego*. W: Idem: „*Przewietrzyć zatęchłą atmosferę uniwersytetów*”. *Wokół literaturoznawczej polonistyki doby stalinizmu*. Toruń 2009.
- Smulski J.: *Miejsce antologii literackich w polityce historycznej doby socrealizmu. Dwa przykłady*. W: Idem: *Różnorodności socrealistyczne (i nie tylko)*. Toruń 2015.
- Szewczyk W.: *Na narodzie produkcyjnej w kopalni „Wyzwolenie”*. W: *Wierszem o Śląsku. Antologia*. Wybrał i oprac. A. Widera. Stalinogród 1956.
- Szewczyk W.: *Poemat górniczy*. W: *Wierszem o Śląsku. Antologia*. Wybrał i oprac. A. Widera. Stalinogród 1956.
- Tatarkiewicz W.: *Przedmowa*. W: *Antologia współczesnej estetyki francuskiej*. Wyboru dokonała, wstępem oraz notami o autorach opatrzyła I. Wojnar. Warszawa 1980.
- Układy sprawdzeń. (W kręgu Nowej Fali)*. Wyboru dokonał i oprac. P. Majerski. Katowice 1997.
- W ciemnościach słyszę Boga kroki... Wiersze poetów śląskich*. Wybrała i wstępem opatrzyła R. Zwoźniakowa. Katowice 1986.
- Widera A., Wolny A.: *Imię ziemi. Antologia wierszy o Śląsku*. Opole 1985.
- Wiersze górnicze. Antologia*. Wybrał i opracował A. Włodek. Wstępem poprzedził Z. Hierowski. Kraków 1954.
- W kręgu Sobótki. Proza i poezja o Dolnym Śląsku*. Oprac. A. Olcha. Słowo wstępne S. Kulczyński. Informacje o Dolnym Śląsku J. Januszewski. Katowice 1962.
- Zaremba M.: *Wielka Trwoga. Polska 1944—1947. Ludowa reakcja na kryzys*. Kraków 2012.
- Zasępa A.: *Grupa Na Dziko w antologiach śląskiej poezji*. W: *Antologia literacka. Przemiany, ekspansja i perspektywy gatunku*. Seria pierwsza. Red. M. Kokoszka, B. Szałasta-Rogowska [w druku].
- Znad Odry. Opowiadania i wiersze*. Red. W. Żukrowski, L. Bartelski. Warszawa 1954.